

TELEPÜLÉSEK CSONGRÁD MEGYÉBEN AZ 1-5. SZÁZADBAN (LELŐHELYKATASZTER)

VÖRÖS GABRIELLA
(Szentese, Koszta József Múzeum)

„... csaknem valamennyi korábbi szarmatakori telepásatásnak az a hibája, hogy a munkákat elkezdtek, de nem fejeztük be. Mégis minden hiteles adat bemutatását így is fontosnak tartjuk. Valószínű, hogy a népvándorlaskor későbbi szakaszai még feltárható településeinek értékeléséhez a már meglévő adatok felhasználhatók lesznek.” – 1952-ben megjelent munkájában máig érvényesen fogalmazta meg véleményét Párducz Mihály.¹ Az azóta eltelt majd negyven év során természetesen sok új település vált ismertté, de a lényeg nem változott: nincs egyetlen feltárt, vagy nagyobb területen megkutatott és közölt településünk sem. Jellemző, hogy az 1972-ben Szentesen megrendezett nagy állandó régészeti kiállításon a szarmatakori településeket néhány imponáló tárolóedény és a Hódmezővásárhely-Solt paléi 1938-ban feltárt építmények rekonstrukciói reprezentálták.

Az utóbbi évtizedben különösen sok új településrészlet került napvilágra megyénkben. Az érdemi feldolgozó munkához elengedhetetlen, hogy felmérjük az eddigi eredményeket, mert tudnunk kell, mi az, amit fel lehet használni, hogy mi is az valójában, amire építhetünk. A tökéletes megoldás természetesen az anyag korpuszszerű feldolgozása lenne, mint ahogyan más korszak esetében is megtörtént vagy legalábbis elkezdődött. Erre azonban mostani körülményeink között belátható időn belül nem kerülhet sor. Részleteiben viszont rövidebb terjedelmű munkákban néhány alapvető adatsor elemzését el lehet végezni. Itt most az 1930 és 1990 között előkerült településeket vesszük számba. Egy kataszter keretében különböző szempontok szerint 47 adatsor – tehát 47 lelőhely anyagát – dolgoztuk fel. A lelőhelyek kiválasztásánál alapkritériumunk volt, hogy csak azokkal foglalkoztunk, ahol legalább egy zárt objektumot meg lehetett figyelni, dokumentálni, belőle anyagot gyűjteni. Ezek szerint nem foglalkoztunk a szórványos leletekkel – ezekről különben sem lehet mindig határozottan eldönteni, hogy településről származnak-e vagy sírok mellékletei voltak – és a terepbejárási anyagokkal.

A kataszterben a lelőhelyek abc-rendben szerepelnek. Megnevezésüknél a jelenlegi közigazgatási határoknak megfelelő elnevezést² használtuk, de minden esetben

¹ Párducz Mihály 1952. 39.

² Az adatokat a Magyar Népköztársaság Helységnévtára, 1973. Bp. alapján adtuk meg.

megadtuk – zárójelbe téve – a korábban használt lelőhely nevét is. Abban az esetben, ha a lelőhely több elnevezéssel is rendelkezik, a zárójelen belül ezt is jelöltük.

Lelőhelykataszter

1. *Bokros – Bokrospusztá*

A Tisza III. vízlépcső építését megelőző leletmentés során 1979-ben Hegedűs Katalin egy 3. századi szarmata település néhány nagy gödrét is feltárta. Az anyag a csongrádi múzeumba került, leltározatlan.³

2. *Bokros – Buzáspart*

Kalicz Nándor 1959-ben több korszak leletei mellett szarmata kori hulladékgyödröket is megkutatót. A kerámiaanyag alapján a telep 2-3. századi.⁴

3. *Bordány-Kossuth utca (Kiskundorozsma-Kistemplomtanya)*⁵

1930-ban Hock Lajos tanító ajándékként hat összetartozó edény került a szegedi múzeumba. Valószínűleg zárt objektumban (gödörban vagy házban) találták. A leletek a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhetők.⁶

4. *Bordány-Meződűlő*

1972-ben Kürti Béla végzett ásatást a lelőhelyen.⁷ A kb. 25 x 40 m-es területen házrészlet, szabadtéri kemence és cölöpszerkezetes nagy épület nyomai kerültek elő. A teleprészlet objektumaiban kevés, de markáns, a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető leletanyag látott napvilágot.⁸

5. *Csengele-Bogárhát*

1975-ben Horváth Ferenc szarmata telep két gödrét tárta fel. A leletanyag az MFM-ben található, leltározatlan. A publikációban az ásató szabályos, kör alakú, vízszintes aljú gödröket említi. Közéleti kormeghatározás nem szerepel.⁹

6. *Csongrád-Berzsenyi utca (Dohánybevéltő).*

A hunkori temető területén 1959-ben Párducz Mihály két, kérdőjelesen hunkorinak meghatározott gödröt tárt fel (1-2. számú). Az egyik 95 x 155 cm átmérőjű ovális volt, a másik 180 cm-es és 140 cm mély szabálytalan kerek, a keleti oldalon egy meredek (?) lejárattal.¹⁰

7. *Csongrád-Kettős halom*

Nagy Katalin 1963-ben végzett ásatást a területen, ekkor szórványos későszarmata kori leleteket talált. 1987-ben végeztünk újabb feltárást, hat későszarmata gödröt

³ KJM Rég. Ad.: 293-294/84. Rég.Füz. 1980. 11.

⁴ TJM 63.3.95-139., 141-144. Rég.Füz. 1960. 59.

⁵ Kistemplomtanya 1950-ben vált Bordány néven önálló községgé.

⁶ Vörös Gabriella 1987. 11-23. A korábbi részközleményeket lásd az idézett munka jegyzeteiben.

⁷ MFM Rég. Ad.: 293-76. Rég.Füz. 1973. 26. 54.

⁸ MFM 75.2.1-139. Vörös Gabriella 1986. 17-23.

⁹ MFM Rég. Ad.: 448-78. Horváth Ferenc 1976-77. 99.

¹⁰ Párducz Mihály 1963. 21. 2. kép

találtunk, kettő közülük tárológödör volt. Ezeken kívül két nagyméretű, szabálytalan formájú, lejárt felületű objektum is előkerült rengeteg paticcsal.¹¹

8. *Csongrád-Saroktanya*

G. Szénászký Júlia 1971-ben a lelőhelyen két szarmata kori lakóházra bukkant.¹²

9. *Csongrád-Vidre sziget*

G. Szénászký Júlia 1972-ben többek között egy szarmata kori házat is feltárt.¹³

10. *Felgyő - Újközség (Csongrád - Felgyő)*

László Gyula 1965-66-ban leletmentés keretében korai szarmata település részletét is feltárta. A gödrökben kerámialeleteket, az egyikben pedig három teljes kutya-csontvázat bontottak ki. A leletek őrzési helye a KJM.¹⁴

11. *Felgyő*

1970-ben László Gyula a lelőhelyről egy szarmata ház háromnegyed részét, valamint több gödröt említ.¹⁵

12. *Földeák*

Párducz Mihály 1940-ben a város határában 11 lelőhelyet vett számba. Összesen 26 szarmata korba tartozó méhkas és szabálytalan formájú gödröt ír le, továbbá kemence, ill. tűzhely feltárásáról tudósít. A leleteket a MFM őrzi.¹⁶

13. *Hódmezővásárhely-Fehértó*

Banner János 1943-ben végzett kutatásokat a Fehértó partján, különböző helyszíneken. Ezek közül 1., 5., 7., 11., 13. és a 15. lelőhelyen kerültek elő korszakunkba tartozó leletek. Az 1. lelőhelyen szórványos anyag, a 11.-en lakóház és tűzhely került napvilágra, a többin összesen 12 gödör.¹⁷

14. *Hódmezővásárhely-Fehértó, Kokovay föld*

Zalotay Elemér 1951-ben egy szarmata ház részletét tárta fel. Leírása szerint egy méterre mélyedt a talajba, padlója erősen lesározott volt. Szélein egymástól 25-30 cm-re karólyukakat figyelt meg, melyeknek átmérője 3,5-4 cm volt. A felszínen talált paticsok alapján feltételezi, hogy a háznak tapasztott fala lehetett.¹⁸

15. *Hódmezővásárhely-Gorzsa, Czukor major*

Gazdapusztai Gyula már az ötvenes évek végén említi, hogy a lelőhelyen szarmata kori jelenségek figyelhetők meg. Horváth Ferenc 1979-től folyó feltárásai a legfelső szintben két szarmata korszak házait különítette el. A szegletes, félig földbemélyített,

¹¹ TLM 69.1.1- 88., 85. 1- Vörös Gabriella 1988. 23-32.

¹² Rég.Füz. 1972. 6.

¹³ MFM Rég.Ad.: 111-76, 128-76 128. TLM 76.1.1-608. Rég.Füz. 1973. 7-8.

¹⁴ Rég.Füz. 1966. 31. Rég.Füz. 1967.62.

¹⁵ Rég.Füz. 1971. 57.

¹⁶ Párducz Mihály 1940. 187-188., Párducz Mihály 1941. 90-107. A leletek a makói múzeumból – miután ott megszűnt a régészeti gyűjtemény – a szegedi múzeumba kerültek.

¹⁷ Banner János 1943. 195-201. Párducz Mihály 1952. 39-42. A szerző az 1. és a 9. lelőhelyeken előkerült leleteket és objektumokat írja le részletesen. A lelőhely jelenleg Békés megye területére esik.

¹⁸ TJM III. leltárkönyv 1342-1343. Nagy Margit 1984. 201. 37. jegyzet. A lelőhely jelenleg Békés megyéhez tartozik!

felmenő falú házak mellett egyéb objektumok is előkerültek, a gödrökön kívül pl. egy füstölőműhely maradványai.¹⁹

16. *Hódmezővásárhely-Hatrongyos tanya, 2250. sz.*

1981-ben csatorna ásása közben szarmata telepet harántoltak. Nagy Katalin két gödör anyagát mentette meg.²⁰

17. *Hódmezővásárhely-Hunyadi halom*

Banner János 1935-ben hat gödröt tárt föl, melyek közül a 2-4. számúak vegyesen tartalmaztak bronzkori, szarmata és középkori leletanyagot.²¹

18. *Hódmezővásárhely-Kopáncs, 10. dűlő, Szenti tanya*

A lelőhelyen 1931-ben volt először ásatás, de ezek a leletek elkallódtak. Második alkalommal 1942-ben Párducz Mihály tíz gödröt tárt fel gazdag 4-5. századi anyaggal.²²

19. *Hódmezővásárhely-Kopáncs, 11. dűlő, Lelik tanya*

1941-ben Párducz Mihály összefüggő területen őskori és középkori településrészlet mellett szarmatakori objektumokat is talált. A 16 objektum többsége szabályos méhkas vagy hengeres formájú gödör volt. Különlegesnek számít a 22. számú gödör, melynek oldalából egy átégett járat indul. 1981-ben a lelőhelyen Nagy Katalin újabb gödröket tárt fel.²³

20. *Hódmezővásárhely-Kopáncs, 15. dűlő, Zsoldos tanya*

Banner János 1931-ben a neolitikus telepbe mélyülő kerek szarmata kori gödröket is feltárt.²⁴

21. *Hódmezővásárhely-Solt Palé, K. Szabó Imre tanyája*

1938-ban Párducz Mihály gazdag leletanyagú teleprészletre bukkant, az objektumok zöme méhkas alakú (22 db), ill. szabálytalan formájú (10 db) gödör volt. Ezekon kívül egy csonkakúp és egy szabályos téglalap formájút is megfigyelt. Két cölöpszerkezetes földbemélyített házat is feltárt. A telep a 4. század végén kezdődő és nagyjából az 5. század közepéig tartozó időszakhoz köthető.²⁵

22. *Hódmezővásárhely-Solt Palé, T. Kiss Bálint és özv. Banga Péterné földje*

1934-ben Párducz Mihály 8 méhkas, ill. hengeres, 3 lefelé szűkülő csonkakúp és 2 szabálytalan formájú gödröt, valamint két kunyhó maradványait tárta fel. A gazdag leletanyagú telep a 4. század vége és az 5. század közepe közé datálható.²⁶

23. *Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi tanya*

Banner János 1937-ben három helyszínen mintegy 1200 m²-en 11 gödröt tárt fel. A 4. gödör egy 210 cm mély és 110 cm átmérőjű kút volt, korongos római fibula került

¹⁹ Rég.Füz. 1959. 11-12. Rég.Füz. 1980. 12. Rég.Füz. 1981. 9., Rég.Füz. 1982. 13. Rég.Füz. 1983. 17. A szarmata kori leleteket H. Vaday Andrea dolgozza fel. A füstölő léteiről az ásatásvezető Horváth Ferenc szíves közléséből van tudomásom.

²⁰ Rég.Füz. 1982. 60.

²¹ TJM 1084-1243/35. Banner János 1937. 69.

²² Párducz Mihály 1931. 93. Párducz Mihály 1942. 154-155., Párducz Mihály 1943. 164-171.

²³ Párducz Mihály 1941a. 176-177. Párducz Mihály 1942a 113-127.

²⁴ TJM 1925-2267/31. A leltári számok közül a legtöbb a neolitikus kor emlékeire vonatkozik. Párducz Mihály 1931. 92-93.

²⁵ Párducz Mihály 1938. 90-123.

²⁶ TJM 1-701/34. Párducz Mihály 1935. 175-203.

elő belőle. Az 5. és a 9. gödörben mutatkoztak szarmata leletek, a többiben bronzkori edénytöredékek is voltak.²⁷

24. *Hódmezővásárhely-Újváros, Franciszti téglagyár*

Párducz Mihály 1936-ben egy csaknem tökéletesen épen maradt földbe vájt szabadtéri kemencét dokumentált a lelőhelyen. Az előterében talált kerámiaanyag alapján 3-4. századnak határozta meg.²⁸

25. *Klárafalva-Vasút utca*

Nagy Katalin 1974-ben három gödröt figyelt meg, melyeknek átmérője 150-200 cm között volt. Betöltésük réteges, néhol erősen hamus, átégett, kevés kerámiát és állatcsontot tartalmaztak.²⁹

26. *Kövegy*

Trogmayer Ottó 1957-ben a község szélén található agyagbányában egy meredek falú, kikapasztott aljú gödör részletét tárta fel. Alján szabálytalan elhelyezkedésű karólyukak nyomait figyelte meg. Az átégett paticsnyomok és a nagyszámú kerámiaanyag a szarmata korból származik.³⁰

27. *Makó-Vöröskereszt*

1937-38-ban útépités alkalmával gazdag 4-5. századi szórványos kerámiaanyag került elő. Párducz Mihály ezt követően a veszélyeztetett területen 34 gödröt tárt fel, melyek közül csupán négy volt szabályos méhkas alakú, huszonkettő szabálytalan, négy csonkakúpos, egy négyzetes. A megfigyelések szerint négyzetformájú paticsal fedett házalakok is napvilágra kerültek, de ezeket nem figyelték meg hitelesen. Kiegészített gödröket az ásató és az útépitést vezető leletbejelentő is említi.³¹

28. *Maroslele-Téglaház*

Nagy Katalin 1965-ben korai szarmata település lakóházait, szemétgödreit és gabonás vermét tárta fel.³²

29. *Mártély-Druzsba telep*

Nagy Katalin 1971-ben négy szarmata kori gödör formáját rögzítette, melyek közül három kisebb, egy pedig igen nagy méretű volt.³³

30. *Mártély-Nagy Imre háza*

Gazdapusztai Gyula 1958-ban a tanya udvarán egy tapasztott falú, méhkas formájú verem részletét bontotta ki, jellegzetes szarmata kori kerámiával és állatcsontleletekkel.³⁴

31. *Nagymágocs-Paptanya*

1983 és 1986 között 7000 m²-es felületen a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető későszarmata település részletét tártuk fel. Az árkokkal és kerítések-

²⁷ TJM 720-724/935. Banner János 1937. 61-62.

²⁸ Párducz Mihály a kemencét edényégetőnek határozta meg: 1937. 78-81. 1-2. kép Meghatározását Nagy Margit is átvette: 1984. 199-200.

²⁹ Rég.Füz. 1975. 79.

³⁰ MFM Rég. Ad.: 234-76. MFM 57.1.1-14. Rég.Füz. 1958. 31.

³¹ Párducz Mihály 1939. 133-146. A leleteket az MFM Őrzi, nyilvántartásba vételük mindezidáig nem történt meg.

³² Rég.Füz. 1966. 33.

³³ Rég.Füz. 1972. 52.

³⁴ Rég.Füz. 1959. 31.

kel elhatárolt nagycsaládi udvarokhoz házak, ólak, tárológödrök tartoztak. A közösségi rendeltetésű objektumok közül a kemencék, a füstölők és a gabonaórlóhely érdemel említést. A faluban kovácsmester és gölöncsér is dolgozott.³⁵

32. *Pusztaszer (Ópusztaszer)*

Vályi Katalin Szer középkori emlékeinek kutatása közben egy 23 méter átmérőjű szarmata kori körárkot talált, melyet három egymás mellett haladó árokból alakítottak ki. A körív déli oldalán bejáratot hagytak. Az árokból az állatcsontokon kívül kevés szarmata kori kerámiaanyag került elő.³⁶

33. *Sándorfalva-Eperjes*

Galántha Márta és Fodor István 1979-80-ban több korszak leletei mellett egy nagy kiterjedésű későszarmata telepet is feltárt. A sátoztetős, félig földbemélyített építményeken kívül szabályos, valószínűleg gazdasági rendeltetésű, gabonátárolásra használt gödröket, gölöncsérműhelyt és kutakat is feltártak. A telep élete a 4. század vége és az 5. század közepe közé tehető.³⁷

34. *Sándorfalva-Fertőszék*

1982-ben Simon Katalin és Horváth László egy 17 gödörből és szabadtéri kemencéből álló településrészletet kutatott meg.³⁸

35. *Sándorfalva-Sövényházi út*

Földkitermelés során elhordott halom helyén Kürti Béla 1979-ben öt objektumból álló együttesre bukkant: félig földbemélyített házat, gazdasági épületeket, kemencét tárt fel. A gazdag kerámiaanyagon kívül a település korára, áttételesen terra sigillata töredék, valamint Faustina Augusta pénze utal.³⁹

36. *Szatymaz (Jánosszállás)*

1965-ben Trogmayer Ottó helyszínelte a lelőhelyen, mert verem ásása közben hunkori gödröt leltek. Egyetlen zárt gödör anyaga, öt darab ép edény került be a szegedi múzeumba. Kőhegyi Mihály a leletegyüttest a 4. század utolsó évtizedeire, de méginkább az 5. század első felére teszi.⁴⁰

37. *Szatymaz (Jánosszállás, Katona part)*

Bálint Csanád 1969-ben szarmata telep három házát és néhány gödrét tárta fel a lelőhelyen.⁴¹

38. *Szeged-Algyő, 258. számú kútkörzet*

Kürti Béla 1973 és 1976 között több korszakból származó emlékek mellett a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető településrészletet is megkutatót.

³⁵ Vörös Gabriella 1984. 18-21., Vörös Gabriella 1985. 11-16., Vörös Gabriella 1989. 5-24.

³⁶ Rég.Füz. 1982. 94.

³⁷ MFM Rég.Ad.: 673-81., Rég.Füz. 1981. 64-65., Rég.Füz. 1982. 62., Vörös Gabriella 1981. 25-31., Vörös Gabriella 1982. 27-37., Vörös Gabriella 1984a. 147-153., Vörös Gabriella 1987a. 133-149.

³⁸ Az ásatók az anyagot feldolgozásra átadták nekem, amit ezúton is köszönök. A leletek a MFM-ban vannak, restaurálatlanul, leltározatlanul.

³⁹ Rég.Füz. 1980. 65.

⁴⁰ MFM 71.1.1-4. Kőhegyi Mihály 1971. 275-280.

⁴¹ MFM Rég.Ad.: 101-76. Bálint Csanád 1971. 295., Rég.Füz. 1971a. 61.

A máshol is szokásos gödörtípusok mellett szabadtéri kemencét, félig földbemélyített házat és egy füstölőműhelyt is feltárt.⁴²

39. *Szeged-Kiskundorozsma, Vöröshomok dűlő*

1960-ban Bálint Alajos kutatómunkája során többek között egy későszarmata településrészlet is napvilágra került. A telephez tárológödörök és egy döngölt padlójú házrészlet tartozott két cölöplyukkal, valamint egy 90 cm-es átmérőjű tűzhely. A lelőhelyen 1978-ban Kürti Béla végzett helyszíni szemlét.⁴³

40. *Szeged-Szillé*

1932-ben Móra Ferenc végzett helyszíni szemlét a lelőhelyen, amely a körtöltésen kívül, a Jezsuiták kertjéhez közeli halomnál volt. A kubikgödörök oldalában sírok és szarmatakorai gödörök rajzolódtak elő.⁴⁴

41. *Szeged-Szőreg, Iván téglagyár*

Évtizedeken keresztül kapott innen leleteket a szegedi múzeum. A leletanyag leg-szebb darabjai sokszor és sok helyen szerepeltek, de a teljes későszarmata telep anyaga máig sincs feldolgozva és közölve. A leletanyag a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető.⁴⁵

42. *Szeged-Tápé, Széntégláégető*

1960. és 1965. között Trogmayer Ottó végzett ásátást, ahol a későbronzkori temető területén mintegy 6500 m²-es felületen a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető szarmata falu részletét is dokumentálta. Az objektumok többsége gödör volt, de szerepelt ezeken kívül árok, tűzhely és három ház is.⁴⁶

43. *Szeged-Tápé, Szőlőföldek és Kemeshát*

1983-ban egy gázvezetékhez kiásott árok metszetében és alján 3. századi telep több mint száz gödrét, ill. gödörészletét tártuk fel.⁴⁷

44. *Szegvár-Oromdűlő*

Lőrinczy Gábor 1980 óta folytat leletmentő ásátást, melynek során korai szarmata településrészlet is napvilágra került. Itt is elsősorban gödröket bontottak ki, de találtak hosszúkás gazdasági épületet, továbbá egy kemencés házat is.⁴⁸

45. *Szegvár-Puskin Tsz., Gorkij tehenészet*

Egy nagy kiterjedésű 2-3. századi szarmata telep részletét mentették meg 1986-ban. 20 gödörön kívül két nagyméretű kút, valamint egy cserepekkel kirakott aljú, boltozatos kemence került elő.⁴⁹

⁴² Rég.Füz. 1974. 67., Rég.Füz. 1975. 86., Rég.Füz. 1976.59., Rég.Füz. 1977. 38., Kőhegyi Mihály-Vörös Gabriella 1989.

⁴³ MFM Rég.Ad.: 160-76., 454-78., Gy.N.: 46., Rég.Füz. 1960.58., Bálint Alajos 1963. 91-93.

⁴⁴ Párducz Mihály 1950.44. (196. lh.).

⁴⁵ Reizner János 1903. 45., Alföldi András 1932. XXVII. t. 4. Párducz Mihály 1950.35., Az utóbbi munkából nyilvánvaló, hogy lelőhelyünk azonos az Újszentiván-Iván téglagyár nevű lelőhellyel. A teljes anyagot Ács Csilla dolgozza fel.

⁴⁶ MFM 89. 1. 1-115., Trogmayer Ottó 1975., Vörös Gabriella 1990.

⁴⁷ Rég.Füz. 1984b. 28.

⁴⁸ Az ásató a település anyagát feldolgozásra átadta nekem, amit ezúton is köszönök. Rég.Füz. 1984. 76., Rég.Füz. 1987. 60.

⁴⁹ Rég.Füz. 1987b. 61.

46. Szegvár-Puskin Tsz., Hűtőtó

Simon Katalin és Horváth László 1980-ban gödröket és tűzhelyeket tárt fel a lelőhelyen.⁵⁰

47. Szentes-Berekhát

1940-ben Csallány Dezső végzett hitelesítő ásatást a gepida temető területén, ekkor bukkant rá a későszarmata telep három gödrére. A leletek közül mára sajnos csak az 1. gödör néhány lelete maradt meg. A legteljesebb közlés az ásató tollából jelent meg. A leletek Kőhegyi Mihály elemzése alapján a 4. század utolsó harmada és az 5. század első harmada közé tehetőek.⁵¹

A megye területéről 1930 és 1990 között 47 települést ismerünk a megadott időintervallumból. Közülük csupán 25-ről jelent meg publikáció. E publikációk többsége azonban zömében csupán rövid ismertetés vagy összefoglalás, esetleg egy-egy szempont szerinti kiemelés jelent. A lelőhelyek leírása három esetben párosult a leletanyag teljes bemutatásával (36., 38., 47. lh.). A hat évtizedet külön-külön is megvizsgálva szembetűnő, hogy 1930 és 1940 között volt legaktívabb a kutatás (10 lh.), de ennek többsége kizárólag Hódmezővásárhely környékére lokalizálható. Hozzá kell tennünk, hogy a város körüli következetes, és természetesen más korszakok kutatásával párosuló ásatások intenzív publikációs tevékenységgel jártak együtt. Párducz Mihály majdnem valamennyi telepásatásáról még ugyanabban vagy a következő évben beszámolt valamilyen formában. 1940 és 1970 között a lelőhelyek száma erősen visszaesett (1, 2, 6. lh.), ami a publikációs szint még erőteljesebb csökkenését hozta magával. Míg 1950-ig majd 100 %-os, 1950 és 1960 között már csak 50 %-os, az 1960-as évektől pedig teljesen visszaesik a telepkutatás és ebből következően a publikálása is. 1970 és 1990 között a kutatásokban újabb nagy fellendülés figyelhető meg. 21 új lelőhely került napvilágra, közöttük több 5000 m²-en felüli területű. Harmadikkal kapcsolatban jelent meg vagy van megjelenés alatt teljes vagy részfeldolgozás.

A települések zöménél szükséztű, csupán a Régészeti Füzetekben megjelent közleményekre voltunk utalva. Néhány szerencsés esetben azonban az adatokat ki tudtuk egészíteni az ásatók szívességéből.⁵² A közleményeket tanulmányozva kiderült, hogy mennyire változatos az 1-5. századi településeken feltárt objektumok sokasága. Csaknem a lelőhelyek felénél (20 lh.) találtunk építményre valló nyomot, melyeknél az az egyedüli közös vonás, hogy kivétel nélkül a talajba voltak mélyítve valamilyen mértékig. Méretük, szerkezetük egészen különböző, ebből adódik, hogy valószínűleg eredeti funkciójuk is igen változatos lehetett.⁵³ Biztosan *lakóházként* funkcionált a Szegvár-Oromdűlőben feltárt építmény, mivel kemencéje is volt (44. lh.). A viszonylag kis méretű, többnyire négyzet formájú, földbemélyített építmények mellett biztosan voltak olyanok is, amelyeket egészen sekélyen alapoztak meg. Felmenő, vesszőfonatos-ta-

⁵⁰ Rég.Füz. 1981. 50.

⁵¹ MFM 53.219.1-3. Csallány Dezső 1941. 120-121., Kőhegyi Mihály 1969. 106.

⁵² Itt is megköszönöm Horváth Ferencnek, Kürti Bélának, Lőrinczy Gábornak, B. Nagy Katalinnak, Trogmayer Ottónak és Vályi Katalinnak, hogy az ásatásaik során előkerült 1-5. századi anyaggal kapcsolatosan mindig szívesen adtak felvilágosítást, adataikat munkáimban felhasználhatom.

⁵³ A félig földbemélyített kisméretű építmények néhány típusát a Sándorfalva-Eperjes telepről mutattuk be: Vörös Gabriella 1983. 143. 24. grafikai melléklet.

leges meglétére már korábban is felhívtuk a figyelmet, a több telepen is előfordul nagy kör alakú árkok kapcsán (33., 35. lh.).⁵⁸

A szarmata telepek leginkább ismert földbemélyített objektumtípusa – amely szinte minden lelőhelyen előfordul – a különböző alakú, méretű, rendeltetésű *gödör*. Kataszterünk adatai 41 lelőhelyen rögzítették előkerülésüket. A gödröket két nagy csoportba szoktuk osztani: szabályos, tehát gondosan kialakítottakra és szabálytalan, alig meghatározható formájúakra. A szabályosak többsége az ún. méhkasalakú, de előfordulnak hengeresek is. Mivel ezeket a gondosan kialakított gödröket bizonyosan tárolásra használták és természetesen föld feletti részük is volt – kúposan kialakított tető – helyesebb, ha a néprajzból kölcsönvev terminológiával *veremnek* nevezzük.⁵⁹ A verem mérete is meghatározott volt, de ezeket a felszín kopása miatt ásatásainkon soha nem tudjuk rögzíteni. Annyit tudunk, hogy a szájuk szabályos kerek volt, a felszín alatt kiöblösödtek, aljukat vízszintesre alakították ki. A korábbi szakirodalomban csonkakúp formájú gödrökkel is találkozunk (21., 22., 27. lh.), azonban nagy valószínűséggel eredetileg ezek is méhkasalakúak lehettek. Szinte bizonyos, hogy a felszín erős kopása miatt figyelheték meg az ásatók már csak a kiöblösödés alatti szűkülő, valóban csonkakúp formájú részt. A veremetek attól függően, hogy milyen talajba mélyítették, és hogy minek a tárolására használták, esetenként kikapasztották (26., 31. lh.), akár ki is égethették (27. lh.). A lefedés nyomát gyűjtőterületünkön csak egyetlen helyen találtuk meg: a meredek falú, kikapasztott verem aljának közepén kibontott karólyuk szerint egy középen levő karóhoz rögzített könnyű kúpos teteje lehetett (26. lh.). A tárolásra szánt termény elhelyezését ebben az esetben nem zavarta a középen álló cölöp. Az esetek többségében azonban a tárolást öblös, 30-40 literes edényekben oldották meg.⁶⁰ Két lelőhelyen figyelték meg, hogy a verem száját az egyik oldalon kicsit kiszélesítették, valószínűleg azért, hogy a lejárást megkönnyíthessék (31. és esetleg a 6. lh.). A verem kúpos elzárására utaló, ferdén szabályos rendben levő karók lyukait H. Vaday Andrea Szolnok megyei településrészlet két veremének nyílása körül figyelte meg.⁶¹

A *szabálytalan formájú gödrök* mérete nagyon eltérő: előfordulnak apró, alig a feltárási szint alá mélyülő és hatalmas, mély gödörrendszerek is. Rendeltetésükkel kapcsolatban sokszor csak sejtéseink vannak, valószínű, hogy többségük agyag és homokkitermelésre szolgált. Megfigyelhető volt, (31. lh.) hogy a bányákat a falu már elhagyott részén alakították ki. A lakóhelyek elmozdulását, lassú vándorlását éppen ezek a megfigyelések bizonyítják. Ezért alakulhattak ki a hosszan elnyúló nagy települések, elsősorban a folyók, vízjárta helyek magaspartjain.

Aligha vitatható, hogy a szarmata kor kutatása máig elhanyagolt területe hazai régészetünknek. Ráadásul a telepkutatásra és feldolgozásra a szarmata koron belül is az átlagosnál kevesebb törődés és figyelem jutott. További probléma, hogy a kutatás

⁵⁸ Vörös Gabriella 1983. 144., Vörös Gabriella 1989. 21-22.

⁵⁹ A Kárpát-medencében a méhkasformájú verem a 19. század végéig megtalálható. A néprajz pontosan ugyanezt a típust körteformájúnak nevezi. Füzes Endre 1984. 93-130.

⁶⁰ A dél-alföldi tárolóedények kimerítő elemzésével legutóbb Kőhegyi Mihály foglalkozott. 1971. 279-280.

⁶¹ H. Vaday Andrea – Vörös István 1980. 117. XIII. t. 2.

pasztott falú épületekre a lelőhelyeken talált nagy mennyiségű és méretű paticsmaradványok utalnak (7., 27., 31. lh.). Párducz Mihály Hódmezővásárhelyről kunyhószerű építmény nyomát említi (22. lh.). Mindezidáig közöletlen Zalotay Elemér 1951-es megfigyelése, aki a Vásárhely melletti Fehértónál paticsos maradványokat és karólyukakat sorát figyelte meg a földbe mélyített ház oldalai mentén.⁵⁴ Ilyen típusú építmény korszakunkból a szakirodalom mindezidáig nem ismert. Sajnos a leletanyag ma már nincs meg, így a pontosabb korhatározást sem tudjuk megadni.

Az általános gyakorlat szerint a félig vagy teljesen a föld felszíne alatt kialakított kemencéket a házakon kívül, többször a telepeken belül is egészen elkülönítve alakították ki.⁵⁵ A szakirodalom szabadtéri kemencéket (4., 11., 24., 31., 34., 45. lh.), ill. tűzhelyeket (11., 13., 39., 42., 45. lh.) említi. A legszebb és a legtokéletesebben megfigyelhető kemencéket a hódmezővásárhelyi Franciszti téglagyárban (24. lh.) és a szegvári telepen (45. lh.) tárták fel. Előfordul az is, hogy a szabadtéri kemencét a település elhagyott részén, esetleg használaton kívüli építmények oldalában alakították ki.⁵⁶ Valószínűleg ide tartozik a Tápé-Széntéglágetőben feltárt szabadtéri kemence is, amit egy ház oldalába mélyítve építettek meg (42. lh.).

A gazdasági jellegű építmények közé tartoznak a lejáratos kerek ólak (6., 31. lh.), melyeknek eredetileg kúpos tetejük lehetett. A szabályos alaprajzú, de tetőszerkezetre utaló nyom nélküli objektumok vagy ugyancsak ólak, vagy tárolóhelyek, esetleg műhelyek lehettek (31., 33., 44. lh.). Különleges szerkezetű füstölőműhely nyomára három lelőhelyen bukkantak (15., 31., 38. lh.). Ásott kút került elő két falu területén (33., 45. lh.); Sándorfalván jól lehetett kapcsolni a közvetlen közelében kialakított gölöncsér-műhelyhez (33. lh.). Nagymágocson egy kovácsműhely részletét is sikerült megtalálnunk, ugyanitt egy eredeti helyén feltárt ép kézimalom környékén egy közösségi gabonaörlő helyet is lokalizáltunk (31. lh.). Az árokrendszerek, ugyanúgy mint a többi korszak esetében, itt is közösségek, feltehetően nagycsaládok lakóterének elkerítésére szolgáltak. Különös, hogy tudomásunk szerint megyénkben csupán két helyszínen (31. és 42. lh.) sikerült árok, ill. árokrendszer részletét megtalálni és feltárni. Az árkok aljában kibontott karólyukak bizonyítják, hogy ezek eredetileg kerítésalapok voltak. Valószínű, hogy a többi település esetében az erőteljes felszíni kopás tüntette el a sekélyen alapozott kerítések nyomait.⁵⁷

Fontos néhány olyan jelenségről is szólnunk, melyek szórványosan és halványan ugyan, de arra utalnak, hogy a szarmata kor idején az eddig ismertetteken kívül voltak egészen eltérő szerkezetű és méretű építmények is a településeken. Közös jellemzőjük, hogy jóval nagyobbak voltak, mint a talajba mélyítettek. Tartószerkezetüknek csak ritkán akadunk nyomára, ugyanis a föld felszínére építették őket. E könnyű szerkezetű, föld feletti építmények legfontosabb tartóelemei a cölöpök voltak (4. és 35. lh.), oldalfalaikat pedig tapasztották (7. lh.). A könnyű szerkezetű, felszíni házak eset-

⁵⁴ A fontos lelőhelyre először Nagy Margit hívta fel a figyelmet: 1984. 201. 37. jegyzet.

⁵⁵ A tervszerű elrendezést a nagymágocsi településen lehetett jól megfigyelni. Vörös Gabriella 1989. 11-13.

⁵⁶ Kovalovszki Júlia 1980. 26.

⁵⁷ Kovalovszki Júlia 1980. 25. Tiszsaeszláron az ásató szarmata kori telephez tartozó árkokat is megfigyelt, de ezek aljában nem voltak cölöplyukak. A vastag agyagréteg alapján talán vízlevezető árkok lehettek. Ugyanakkor persze az elkerítést is vizsgálhatták, hiszen kibontható szélességük 80-100 cm volt!

megelégedett a telepek sokszor nagyon is vitatható belső időrendjének, kerámiatipológiájának, valamint az ehhez kapcsolódó történeti, ezen belül is a provinciával összefüggésben levő események kutatásával. Holott legalább ennyire fontos lenne az életmód, a gazdaság kutatása, az egyes telepek komplex vizsgálata alapján.

IRODALOM

Alföldi András

1932. Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. AH IX.

Bálint Alajos

1963. Kiskundorozsma-Vöröshomok dülői leletek. MFMÉ 91-100.

Bálint Csanád

1971. A kútya a X-XII. századi magyar hitvilágban. MFMÉ 295-315.

Banner János

1937. A hódmezővásárhelyi múzeum ásatai 1935-ben. Dolg. XIII. 50-77.

1943. Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó parton. Dolg. XIX. 195-201.

Csallány Dezső

1941. Népvándorláskori leletek Szentes-Berekhátról. AÉ. 119-124.

Füzes Endre

1984. A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban. Budapest

Horváth Ferenc

1976-77. Csengele középkori temploma. MFMÉ 91-125.

Kovalovszki Júlia

1980. Településsátások Tiszaeszlár-Bashalmon. Font. Arch. Hung.

Kőhegyi Mihály

1969. A Szentes-berekháti későszarmata telep két vasmécsese. MFMÉ. 97-106.

1971. Hunkori edények Jánosszállásról. MFMÉ. 275-280.

Kőhegyi Mihály - Vörös Gabriella

1989. 3. századi temető és 5. századi település Szeged-Algyőn. MFMÉ. megjelenés alatt.

Nagy Margit

1984. Az i.e. I – i.sz. VI. század. In: Hódmezővásárhely története. I. Hódmezővásárhely 189-229.

Párducz Mihály

1931. A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolg. VII. 74-162.

1935. Adatok az Alföld római kori kerámiájához. Dolg. XI. 175-203.

1937. Újabb jazig leletek Hódmezővásárhely határában. Dolg. XIII. 78-88.

1938. Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt Paléban. Dolg. XIV. 90-138.

1939. Római kori telep Makó mellett. Dolg. XV. 133-145.

1940. Koravaskori és szarmata kori telep és temető Földeákon. Dolg. XVI. 187-188.

1941. Szarmata kori telep és temető Földeákon. Dolg. XVII. 90-107.

1941a. Őskori és szarmata kori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolg. XVII. 176-177.

1942. Szarmata kori telep és Árpád-kori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolg. XVIII. 154-155.

1942a. Őskori és szarmata kori telep Hódmezővásárhely határában. Dolg. XVIII. 113-127.

1943. Szarmata kori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolg. XIX. 164-171.

1950. A szarmata kori emlékei Magyarországon, III. Arch. Hung. XXX.

1952. Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez. AÉ. 79. 39-47.

1963. Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Stud. Arch. I. Bp.

Reizner János

1903.Sasüllési és Szőregyi leletekről. *AÉ.* XXIII. 43-50.

Trognayer Ottó

1975.Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. *Font. Arch. Hung.*

H. Vaday Andrea - Vörös István

1979-80. Szarmata település Kunszentmártonban. Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve 117-139.

Vörös Gabriella

1981.Későszarmata hunkori telep és temető Sándorfalva-Eperjesen. *MKCsm.* 25-31.

1982.Későszarmata fazekasműhely Sándorfalva-Eperjesen. *MKCsm.* 27-37.

1983.A kései szarmaták, korai germánok tárgyi hagyatéka. *Szeged története I.* 134-145.

1984.Későszarmata-hunkori telep feltárása Nagymágocs-Paptanyán. *MKCsm.* 18-22.

1984a. Késő szarmata edényégető kemence Sándorfalva-Eperjesen. *Iparrégészet II.* Veszprém 147-153.

1985.Hunkori Őrlőkő Nagymágocsról. *MKCsm.* 11-16.

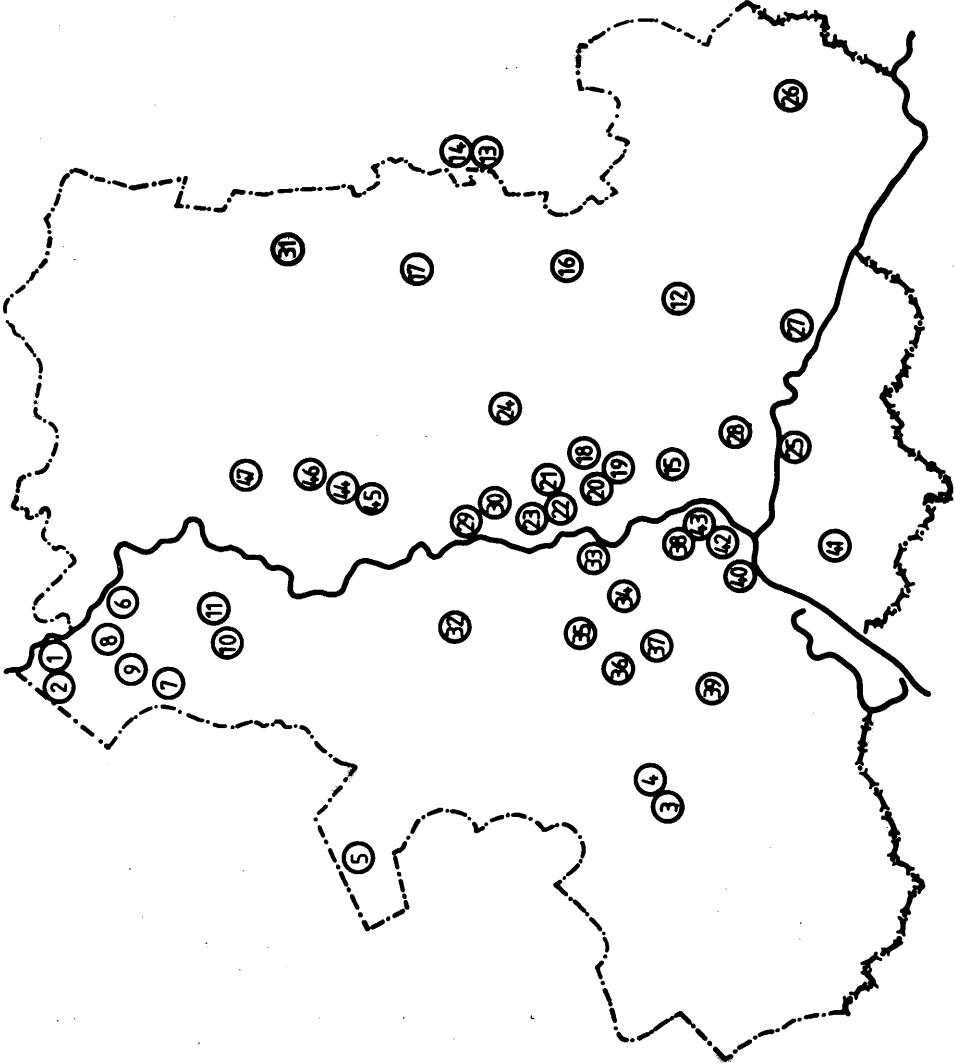
1987.Későszarmata edénylelet Kiskundorozsma-Kistemplomtanya lelőhelyről. *MFME* 11-23.

1987a. Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfeldern in der Tiefebene Südostungarns. Germanen, Hunnen, Awaren. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums. Nürnberg. 133-149.

1988.Egy V. századi szarmata település nyomai Csongrád-Kettőshalom, Bárdos tanya lelőhelyről. *Mozaikok Csongrád város történetéből.* 23-32.

1989.Másfélezer éves falu a Mágocsér partján. *Nagymágocs,* 5-24.

1990.Későszarmata falu emlékei Tápé-Széntégláégető lelőhelyről. *MFME* megjelenés alatt.

1. ábra

SIEDLUNGEN AUS DEM 1-5. JAHRHUNDERT IM KOMITAT CSONGRÁD (Fundortkataster)

Vörös Gabriella

In dieser Arbeit werden die Angaben von Siedlungen behandelt, die von 1930 bis 1990 freigelegt wurden. Nur die Fundstellen wurden aufgenommen, die mindestens ein geschlossenes Objekt aufweisen. Die 47 Fundstellen werden in alphabetischer Reihenfolge besprochen, wobei ihre ehemalige Benennung in Klammern aufgeführt wird.

Dann wird das Niveau der Veröffentlichungen bewertet. Die Ergebnisse der in den 30er und 40er Jahren durchgeführten intensiven Siedlungsgrabungen wurden in kürzester Zeit veröffentlicht. Ein Aufschwung in diesem Bereich kann erst ab 1970 wieder beobachtet werden.

Trotz dem niedrigen Niveau der Veröffentlichungen werden die bis jetzt über die Siedlungsstruktur und über die verschiedenen Objekte vorliegenden Kenntnisse zusammengefasst. Es ist noch immer eine ungelöste Frage, in welchen Häusern die Bevölkerung des Alföld in der besprochenen Epoche wohnte. Die schriftlichen Quellen und einige archäologische Angaben lassen erahnen, daß sie auch auf der Erdoberfläche beuten und so im Vergleich zu den in die Erde eingetieften Objekten auch wesentlich größere Wohnhäuser hatten. Bis jetzt sind nur die im Freien stehenden, unter der Erdoberfläche eingerichteten Öfen archäologisch gut belegt. Erst in den letzten Jahren wurden einige interessant Bauten, bis jetzt unbekannt Form und Funktion freigelegt. Dies sind die runden Stallgruben mit Abstiegrampe und die Rauchkammer. Auf jeder Fundstelle gibt es zahlreiche Gruben unterschiedlicher Größe. Die Gruben regelmäßiger Form wurden eindeutig als Speicher verwendet. Ihre Struktur wurde von den Bodenverhältnissen und vom Verwendungszweck bestimmt.

Bis jetzt konzentrierte sich die sarmatische Siedlungsforschung auf die Aufstellung der inneren Siedlungsschronologie und auf die Untersuchung des häufigsten Fundes, auf die der Keramik. Aber das gegenwärtige Forschungsniveau ermöglicht anhand komplexer Freilegungen von Siedlungen auch auf die Lebensweise und auf die Wirtschaft Schlüsse zu ziehen.

Поселения 1-5 вв. области Чонград
Вёрёш Габриелла

Статья обрабатывает данные поселений, обнаруженных между 1930 и 1990 годами. Основным аспектом выбора было наличие хотя бы одного закрытого объекта поселения. Перечисление 47 памятников было сделано в алфавитном порядке, вместе с названием указывалось и старое название памятника.

После описания памятников следует часть, в которой автор занимается уровнем опубликованности материала. Проступает тенденция 30-40-ых годов, когда интенсивное исследование поселений сопровождалось немедленной публикацией. Следующий период расцвета публикаций на эту тему - 70-90-ые годы.

Несмотря на низкий уровень опубликованности мы кратко обрисовали наши сведения о структуре поселений и различных объектов. До сих пор проблемным является вопрос о жилище народов Венгерской низменности в указанную эпоху. Судя по письменным источникам и нескольким археологическим данным у них были и наземные сооружения. Нам известны главным образом очаги, построенные под открытым небом, углубленные в землю. Исследования последних лет открыли несколько необычных, неизвестных ранее типов сооружений: круглые хлева со спуском и коптильни. Почти на всех памятниках можно найти ямы различной величины. Ямы правильной формы были несомненно использованы для хранения и их форма и конструкция менялась в зависимости от того, какая в этом месте была почва и для какой цели их рыли.

Исследования сарматских поселений обычно концентрировались на анализе внутренней хронологии поселений и наиболее часто встречаемого типа находок керамики. Но уровень изученности на сегодняшний день уже предлагает возможности для исследования образа жизни, ведения хозяйства на основании комплексного анализа некоторых памятников.